

Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Görevlilerinin Sürgün Edilmesi: 19. Yüzyıl Kıbrıs Örneği

The Exile of State Officials in the Ottoman Empire: The Example of 19th Century Cyprus

Erdal TAŞBAŞ*

Özet: İktidar tarafından bir topluluk ya da bireyin bulunduğu yerden uzaklaştırılması, başka yere zorla göç ettirilmesi anlamına gelen sürgün, değişik amaçlar için kullanılmıştır. Bireyi sürgüne gönderme uygulamasının nedeni, kişiyi cezalandırmak, sürgüne sebep olan olayın geçtiği mahalden uzaklaştırmaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama ve gerileme dönemlerinde ortaya çıkan sosyo-ekonomik bunalmalara bağlı olarak sürgün cezalarında artış gözlenmiştir. Bu dönemde devlet kurumları arasındaki uyum ve düzenli işleyiş bozulmuş, bu durum devlet görevlilerinin faaliyetlerine de yansımıştır. Devlet görevlilerine dönük şikâyetler üzerine devletin, görevlileri cezalandırma yoluna gittiği, arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır ve bu belgelere göre devlet görevlilerine verilen cezalardan birisi de sürgün olmuştur. Bireysel sürgünler için özellikle coğrafi şartları pek elverişli olmayan bölgeler ve adaların seçildiği görülmektedir. Kıbrıs Adası da sürgün cezalarının uygulandığı önemli yerlerden birisi olmuştur. Kıbrıs'a sürgün geleneği adanın Osmanlı topraklarına katıldığı tarihten beri süregelen bir gelenektir. 19. yüzyılda da bu gelenek devam etmiş, Kıbrıs sürgünle cezalandırılan devlet görevlilerinin gönderildiği yerlerden birisi olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Kıbrıs, sürgün, sürgün nedenleri, devlet görevlileri, cezalandırma

Abstract: Exile, meaning the expelling by the ruling power of an individual or of a whole community to another place, has been employed for various purposes. The aim of exile is to punish the individual and to remove him from the place where the event that led to his exile occurred. A noticeable increase in the number of punishments through exile was witnessed during the period of stagnation and recession in the Ottoman Sultanate as a result of socio-economic depressions. During this period, the harmony between state institutions deteriorated, a factor which also influenced state officials. It is understood from archive documentation that, taking into consideration the complaints made regarding officials, the state chose to punish these officials, and one method of punishment was to send them into exile. It is clear that islands and other places with harsh conditions were chosen for the exile of individuals. Cyprus became an important island for those undergoing exile. Exile to Cyprus became a tradition following its incorporation into Ottoman territory. Cyprus became one of the places where state officials were sent into exile and this tradition continued throughout the 19th century.

Keywords: Cyprus, exile, reasons for exile, state officials, punishment

Sürgün, Osmanlı Ceza Hukukunda *tâzir* cezalarından birisidir. Kelime anlamı olarak red, tahkir, te'dip (terbiye etme, haddini bildirme), hak üzerine tutuklama gibi anlamları içeren *tâzir*, İslam Hukukunda tayin edilmiş, şer'i bir cezası olmayan cürümlerden dolayı, padişah veya naibi tarafından verilen cezaları kapsamaktadır (Pakalın, 1983, 427). Uyarıdan başlayarak idama kadar

* Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi ABD, Antalya, etasbas@akdeniz.edu.tr

Anadolu'dan yapılan sürgünler için Mersin limanı kullanılmaktaydı (Acehan, 2008, 18).

Fethedilen Kıbrıs'ın şenlenmesi ve Türklerin orada iskanı için yapılacak sürgünleri cazip hale getirmek amacıyla adanın çok bereketli boş topraklara sahip olduğu ve bu toprakların bire elli altmış verecek kadar zengin olduğu ileri sürülmüştür (Barkan, 1950, 553). Ayrıca Kıbrıs'ta iskan edilecekler bazı muafiyetler de tanınmıştır. Sürgün hükmünden, gönderilenlerin her türlü vergiden iki sene süreyle muaf tutulacağı anlaşılmaktadır (Barkan, 1950, 548). Ayrıca Kıbrıs Adası'na yapılacak nakliyatlar ücretsiz hale getirilmiş, adada adil muamele görecekları ve suçları varsa affedileceklerinin garantisi verilmiştir (Daşcıoğlu, 2007, 196). Bunlara ek olarak adaya yerleştirilenlerin farklı meslek guruplarından olması konusunda da titiz davranılmıştır (Halaçoğlu, 2001, 39). Bu şekilde bir uygulamaya gidilmesi, adanın sosyal ve ekonomik anlamda kalkınmasına yardımcı olacağı için Osmanlı iskan siyaseti açısından çok önem arz eden bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kıbrıs'a yapılan sürgünler sadece şenlendirme amaçlı olmamıştır. Çeşitli nedenlerle cezaya çarptırılan insanların cezalarını çekecekleri yerlerden biri de Kıbrıs Adası olmuştur. Aşiretlerin yerleşik hayat süren ahaliye verdikleri zararlar nedeniyle XVII. yüzyılda adaya sürüldükleri bilinmektedir. Bunların dışında adaya yapılan suçlu sürgünü aralıklarla da olsa sürekli devam etmiştir (Özkul, 2005, 238). Ancak zararlı davranışları nedeniyle sürgün yeri olarak seçilen Rakka ve Kıbrıs Adası'na gönderilen bu aşiretlerin bir kısmı buralardan kaçarak eskisi gibi eşkıyalık hareketlerine devam etmişlerdir (Halaçoğlu, 2006, 38-40).

Kıbrıs'ın şenlendirilmesine yönelik çalışmalarda Osmanlı Devleti'nin oldukça titiz hareket etmiş olmasına rağmen Kıbrıs Adası'nın sakinleri gerek yaşam koşullarının zorluğu gerekse bazı yıllarda yaşanan salgınlar, kuraklık, kıtlık ve deprem gibi olumsuzluklar yüzünden, buradan kaçmak suretiyle adayı terk ettikleri görülmüştür. Bu durum adadan sağlanan gelirleri düşürdüğü gibi ada nüfusunun da azalmasına neden olmaktadır (Özkul, 2005, 242).

Ancak Kıbrıs Adası'nın demografik dağılımına XIX. yüzyılın çeşitli dönemlerinde etki eden başka bir faktör daha vardı. Bu da Osmanlı topraklarına sığınan ve değişik bölgelere gönderilen muhacirlerin iskanıydı. Osmanlı Devleti'nin topraklarının küçülmesine bağlı olarak kaybedilen topraklardan XIX. yüzyılda milyonlarca muhacir gelmişti ve bu muhacirler boş veya uygun olan arazilerde iskan edilmişti. XIX. yüzyılda Kırım ve Kafkasya'dan gelen muhacirlerin bir kısmı da Kıbrıs'ta iskan edilmeye çalışılmıştır. Ancak Kıbrıs'a yönelik bu girişim her hangi bir siyasi ya da stratejik nedenle değil, insani amaçlarla yapılmıştır (Erdönmez, 2007, 72). Özellikle 1857-1866 yılları arasında Osmanlı topraklarına göç eden bir buçuk milyon Çerkes'ten 10.000 kadarı, iskan için Kıbrıs'a gönderilmişlerdir (Avagyan, 2004, 66). Öte yandan XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı topraklarına yapılan Yahudi göçünde önemli bir artış yaşanmıştı. Yüzyılın son on yılı içinde Rus baskıları nedeniyle Osmanlı Devleti'ne sığınan binlerce Yahudi aileden bir kısmı da iskan için Kıbrıs'a sevk edilmişti (Buzpınar, 2002, 78).

Devlet Görevlilerinin Sürgün Edilme Nedenleri

Bir yerden uzaklaştırılma, birey ya da bir topluluğun zorla göç ettirilmesi ve bir yerde iskana tâbi tutulma cezası olan sürgünün iki temel nedeni vardır; birincisi bireyin cezalandırılarak bulunduğu yerden alınıp başka bir yerde zorunlu olarak iskan ettirilmesidir. İkincisi ise toplumu etkileyecek sosyo-ekonomik politikaların gereği olarak toplu sürgün edilmedir (Daşcıoğlu, 2007, 47).

Çok geniş topraklara ve doğal olarak da büyük bir yönetici ve memur zümresine sahip olan Osmanlı Devleti'nin askeri, sosyal ve ekonomik kurumlarında işleyiş ve yapılanmasında, XVI. yüzyıldan itibaren bozulmalar ortaya çıkmıştır. Bu yapılanmadaki bozulmalar, devlet görevlilerinin tutum ve davranışlarına da yansımaktadır. Suç oluşturan davranışları nedeniyle halk tarafından şikâyet edilen memurları cezalandırma yoluna giden devletin başvurduğu cezalandırma

çeşitli devlet görevlilerinin Kıbrıs'a sürgün edildikleri bilinmektedir. Bunlar arasında kadılar, müftüler, Divan-ı Hümayun çavuşları, şehreminiler, muhızırbaşı ve sakkakbaşı (şer'î mahkemelerde ilam, hüccet ve berat gibi yazıları kaleme alan kâtip) gibi görevliler sayılabilir (Özku, 2005, 239). Tabii sürgüne gönderilen bir devlet görevlisinin suçundan dolayı aldığı tek ceza sürgün olmuyordu. Suçlu mutlaka görevinden azlediliyordu. Unvanları da elinden alınan devlet görevlisinin maaşı kesilmekte ve suçunun niteliğine bağlı olarak mallarının bir kısmına ya da tamamına el konulmaktaydı (Köksal, 2006, 288). Örneğin üzerine büyük miktarda zimmet geçirdiği ortaya çıkan İstanköy Adası gümrük memuru Hüseyin Efendi'nin mallarına, devlet adına el konulduktan sonra tutuklanarak Kıbrıs'a sürgüne gönderilmek üzere İzmir Valiliği'ne teslim edilmişti (BOA., A.MKT.MHM., 330/80). Ancak Hüseyin Efendi'nin zimmetinde bulunan on sekiz bin altı yüz on bir kuruş on yedi para tahsil edilememişti. Bu durumda zimmetin borçlu ve kefilden hangisinin ileride kazanç elde ederse ondan, tahsil edilmesine karar verilmiştir (BOA., İ.MVL., 584/26280).

Sürgünle cezalandırılan kimsenin mallarına el konulacaksa bu işlemin yapılması için saraydan güvenilir birisi derhal suçlunun mallarının bulunduğu bölgeye gönderilirdi. Suçlunun mallarını büyük bir titizlikle tetkik eden bu müsadere memuru, söz konusu mallara devlet adına el koyarak onları bir deftere kaydederlerdi. Suçlunun önceden tedbir alması ya da kaçması gibi gelişmelere mahal vermemek için bu müsadere işlemi büyük bir hız ve gizlilik içinde yapılırdı (Köksal, 2006, 297).

Osmanlı'da sürgüne gönderme şeklindeki cezaların süresi kısadır. Çünkü amaç, suçlunun ıslah edilmesi, başkalarının bunu ibret alması ve caydırıcılıktır. Sürgün cezalarına uğrayanların ekserisi değişik sınıflardan devlet görevlileri olmuştur. Devletin kendi çalışanlarını yeniden kazanmak istemesi de sürgün süresinin kısa tutulmasının bir sebebi olabilir (Köksal, 2006, 300). Ancak sürgün kısa süreliğine de yapılırsa Osmanlı ceza hukukunda sürgüne gönderilenlerin cezalarının süresi genellikle net değildir. Ancak bu tür cezalandırmaların uzun yıllar sürmediği bir ya da iki sene sonra aflu sona erdiği görülmektedir.

Oldukça çeşitli nedenlere dayalı olarak verilen af kararları cezayı veren makama aittir. Sürgüne gönderilmede son karar mercii padişahın kendisi olduğu gibi, sürgüne gönderileni affetmek yetkisi de padişaha aittir. Cezaların affedilmesi iki şekilde olmaktadır. Birincisi; çeşitli sebeplerle zaman zaman çıkarılan genel aflardır. Genel af, özellikle padişahın tahta çıkması ve tahta çıkışının yıldönümlerinde ya da çeşitli sevindirici gelişmeler, savaşlar ve iç karışıklıklar gibi sosyal, ekonomik ve siyasi kaygılarla çıkarılmıştır. İkincisi ise özel aftır. Özel af, cezanın hafifletilmesi ve tamamen ortadan kaldırılması olarak iki şekilde zuhur eder. Cezasının hafifletilmesi; sürgün yerinin değiştirilmesi, eski unvan ve mevkisini kullanmaması şartıyla memleketine dönüp burada ikamet etmesine izin verilmesi ve bir şeye karışmamak koşuluyla serbest dolaşım hakkını kazanması gibi durumları ifade eder. Sürgün yerinin değiştirilmesi için suçlunun sürüldüğü yerde cezasının bir kısmını tamamlaması şarttır. Cezanın tamamen ortadan kaldırılmasıyla neticelenecek özel af şekli ise suçluyu sürgüne gönderilmesinden önceki statüsüne kavuşturmaktadır (Köksal, 2006, 301-302). Bu şekilde affedilmek devlet görevlisi olan sürgünler için yeniden görevine dönebileceği anlamına gelmektedir.

Sürgün cezası affedilip eski görevlerine yerleştirilenlerin dışında bir de eski görevleri yerine başka bir görev verilen sürgünler vardır. Örneğin Yeniçeri Ocağı'nda başyazıcılıktan sonra İstanbul Ağalığı'na getirilen Mehmed Efendi, görevini kötüye kullanma suçu teşkil eden uygulamaları nedeniyle Kıbrıs'a sürülmüş, ancak bir süre sonra affedilmişti. Mehmed Efendi'nin herhangi bir güvencesi olmadığı için ocağın eski sekbanbaşı Ömer Ağa ve yeni sekban ağası, kendisine hocalık rütbesinin geri verilmesini ısrarla rica etmişlerdir. Bu ricalar dikkate alınmış ancak Mehmed Efendi'nin ocaktaki eski görevine değil de Sohüm tarafına *nüzul emini* (sefere giden orduların konaklayacağı yerleri belirlemek ve konakladıkları zaman yiyecek ve içeceklerle-

KAYNAKÇA

- Acehan, A. (2008). "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/5, 12-29.
- Akgündüz A. (1999). "Kanunnâmelerde Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer'î Tahlili". *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 12/1, 1-16.
- Arslan, H. (2001). *16. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskan, Göç ve Sürgün*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Atlay, D. (1999). "Kıbrıs Türkleri'nin Kökeni Olan Türk Kabileleri ve Kıbrıs'ın Türkleştirilmesi Çalışmalarından Bir Kesit". *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi (24-27 Kasım 1998, II)*, 455-474. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Avagyan, A. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*. Çev. Ludmilla Denisenko. İstanbul: Belge Yayınları.
- Babuş, F. (2006). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti ve Uygulamaları*. İstanbul: Ozan Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1950). "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11, 524-569.
- Barkan, Ö. L. (2002). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri". *Türkler*, 9, 133-153. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Buzpınar, Ş. T. (2002). "II. Abdülhamid Döneminde Filistin'e Yahudi Göçü Meselesi (1878-1908)". *Türkler*, 13, 78-86. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Cöhçe, S. (2000). "İçel Sancağı Ermenak Kazasından Kıbrıs'a Göçürülen Aileler". *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi (13-17 Kasım 2000)*, 1, 223-243. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Daşcıoğlu, K. (2007). *Osmanlı'da Sürgün*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Dündar, R. (1999). "Kıbrıs'ın Fethi ve İskânı". *Osmanlı*, 4, 632-648. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Erdoğan, M. A. (1993). "Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü (1570-1571)". *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu (28 Ekim-2 Kasım 1991)*, 45-56. Ankara: K.K.T.C. Doğu Akdeniz Üniversitesi ve T.C. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.
- Erdönmez, C. (2007). "Kıbrıs Tarihi Ders Kitaplarında Osmanlı Devrinde Kıbrıs'a Yapılan Sürgünlerle İlgili Bazı Tespitler". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 65-90.
- Gerçel, A. (1999). "Kıbrıs Tarihinde Göçler". *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi (24-27 Kasım 1998, II)*, 485-495. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Gürsoy, C. (1971). "Coğrafya Bakımından Kıbrıs ve Türkiye". *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, 41-48. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2006). XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi. Ankara: TTK. Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2001). Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân Politikası. *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, 39-46. Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, & Erhan Afyoncu. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- İpek, N. (2006). *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Karaca, B. (1999). "XVI. Asırda Teke Yöresinden Kıbrıs'a Yapılan Sürgünler". *Osmanlı*, 4, 649-652. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Köksal, O. (2006). "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları". *OTAM*, 19, 283-341. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Manisalı, E. (2003). *Dünden Bugüne Kıbrıs*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Yıldırım, H. O., & Atik, V. (2010). *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Özkul, A. E. (2005). *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Yılmaz, M. (1999). "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası". *Osmanlı*, 4, 587-602. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

BOA., Sadaret mühimme kalemi evrakı (A.MKT.MHM): 251/86; 330/80

BOA., Sadaret nezaret ve devair evrakı (A.MKT.NZD): 334/86

BOA., Sadaret mektubî kalemi umum vilayat evrakı (A.MKT.UM): 37/13; 192/72; 214/75; 219/31; 406/91; 571/71

BOA., Cevdet askeriye evrakı (C.AS): 862/36917

BOA., Cevdet dahiliye evrakı (C.DH): 236/11768

BOA., Cevdet eyalet-i mümtaze evrakı (C.MTZ): 14/665

BOA., Cevdet zabtiye evrakı (C.ZB): 29/1404; 67/3347; 89/4420

BOA., Hatt-ı hümayûn tasnifi evrakı (HAT): 196/ 9788; 266/15417

BOA., İradeler meclis-i vala evrakı (İ.MVL): 235/8212; 434/19139; 584/26280